

Poligrāfa pārbaudes metodikas zinātniskais izvērtējums

Uldis Miķelsons

Nolūkā izvērtēt poligrāfa lietošanas iespējas Latvijā tiesībsargājošo iestāžu darbā, 1998. gadā Latvijas Policijas akadēmijas veiktajā pētījumā tika iesaistīti speciālisti psiholoģijā, psihiatrijā un psihofizioloģijā, lūdzot viņiem novērtēt poligrāfa pārbaudes metodisko pamatu.

Visi saņemtie novērtējumi bija atzinīgi šo pārbaudžu metodoloģiskajam pamatam un atbalstīja iespēju ieviest šādas pārbaudes tiesībsargājošo iestāžu darbā.

Labklājības ministrijas Psihiatrijas centra direktore, tiesu psihiatrijas eksperte Solvita Udrasa savā atzinumā norādīja:

«Poligrāfa pārbaudes pamatā ir psihofizioloģijas un psiholoģijas zinātņu atziņas, tai atbilstošas funkcionālās diagnostikas metodes tiek lietotas vispārējā medicīnas praksē, un nav šaubu, ka ar poligrāfa sensoriem tiek reģistrētas objektīvas cilvēka fizioloģisko procesu izmaiņas. Fizioloģisko procesu izmaiņas ādas receptoros, asinsrites regulācijā, pulsa un elpošanas ritmā saistītas ar veģetatīvo nervu sistēmu, un ir atkarīgas no personai nozīmīgu fizisku faktoru (piemēram, sāpes, slāpes) un emocionāli nozīmīgu faktoru (piemēram, izolācija, sabiedrības priekšstati, sabiedriskais stāvoklis) ietekmes, tajā skaitā arī to dažādām kombinācijām, saistībā arī ar personas fiziskā, psiholoģiskā un psihiskā stāvokļa īpatnībām. Tomēr, izslēdzot blakus faktoru ietekmi, poligrāfa fiksētās reakcijas atspoguļo pārbaudāmai personai nozīmīgu psiholoģisku kairinātāju radītas tiešas (specifiskas) fizioloģiskas izmaiņas.

Poligrāfa pārbaudes metodikā piedāvātais specifisko veģetatīvās nervu sistēmas reakciju vērtējums uz pārbaudāmai personai nozīmīgu psiholoģisku kairinātāju ir pamatots un korekts. Fiksēto reakciju sakritība vai nesakritība ar ekspertējamā atbildes atbilstību patiesībai vērtējama kompleksi ļoti korektā personas pārbaudē atbilstoši poligrāfa pārbaudes metodikai. Kā jebkura ekspertīze, arī poligrāfa ekspertīze, var būt tikai viens no pierādījumiem, un kā cilvēka veikta, tā satur savu subjektīvo pusi.

Izmeklēšanā, kā arī kandidātu pārbaudēs darbam tiesību aizsardzības iestādēs poligrāfa ekspertīzes ir lietojama, izņemot personas ar izteiktiem psihiskiem traucējumiem, psihiskām saslimšanām un garīgu atpalcību. Individuāli būtu vērtējama metodikas piemērošana personām ar emocionālās kontroles un sociālās uzvedības izteiktiem motivācijas traucējumiem, jo šādos gadījumos var sagaidīt simulatīvu vai agravatīvu uzvedību, kura traucēs un izkropļos objektīvu izpēti.

Poligrāfa pārbaudes metode uzskatāma par zinātniski pamatotu. Vienlaikus ļoti svarīgas ir arī: pārbaudes korektums un iepriekšēja sagatavošana, ekspertējamās personas iepriekšēja izpēte un iztauja, eksperta kvalifikācija un pieredze, atkārtotas ekspertīzes iespējas, augstas tehnoloģijas aparatūra, iespēja salīdzināt statistiskos materiālus un metodoloģiju ar ārvalstu datiem. Poligrāfa ekspertīžu ieviešana Latvijā nenoliedzami bagātinātu līdzšinējo ekspertīžu praksi, un kompleksi ar psiholoģisko un psihiatrisko ekspertīzi sekmētu izmeklēšanas procesu, sniegtu izmeklēšanai papildus iespējas.»

Labklājības ministrijas Psihiatrijas centra Ambulatorās tiesu psihiatrijas ekspertīžu nodaļas psiholoģijas eksperte, M.psychol. Ilze Veitnere savā atzinumā norādīja:

«Ar poligrāfa sensoriem fiksētās elpošanas ritma, ādas elektrogalvaniskās reakcijas, asinsspiediena / pulsa un muskuļu aktivitātes reakcijas ir galvenās veģetatīvās un psihofizioloģiskās reakcijas, kuras pavada psihofizioloģisko sasprindzinājumu stresa situācijās. Lai pilnīgāk aptvertu organisma reakciju izpausmes, ļoti perspektīva var būt arī elektroencefalogrāfijas, kā arī balss stresa analizatora lietošana kompleksā pārbaudē ar poligrāfu. Bez tam ļoti svarīga ir arī neverbālās komunikācijas signālu («ķermeņa valodas») lietošana, jo tā satur 60% līdz 80% informācijas. Tās fiksāciju poligrāfa pārbaudē būtu jāveic ar videoierakstu.

Poligrāfa pārbaudē fiksējamās cilvēka fizioloģisko procesu izmaiņas ir likumsakarīgi saistītas ar ekspertējamā psihofizioloģiskā stāvokļa izmaiņām, proti – psihozioloģiskā sasprindzinājuma rašanos. Metodikā piedāvātais poligrāfa fiksēto specifisko reakciju izvērtējums saistībā ar ekspertējamā atbildes patiesīgumu ir zinātniski pamatots.

Vājākā daļa poligrāfa lietošanā ir pirmspārbaudes iztauja un jautājumu izvēle. Īslaicīgā sarunā eksperts subjektīvi novērtē ekspertējamā personību un izvēlas jautājumus, novērtējot to psiholoģiskās ietekmes spēku. Tāpēc ekspertam ir izvirzītas ļoti augstas prasības psiholoģiskā kontakta veidošanā, empātijas un refleksijas lietošanā, viņam jābūt labi attīstītām novērošanas spējām, jāpārzina neverbālās komunikācijas zīmju valoda. Ņemot to vērā, lietderīgi ieviest normatīvu nosacījumu, saskaņā ar kuru pārbaudāmā persona vispirms pakļaujama tiesu psihiatriskajai ekspertīzei, lai konstatētu vai izslēgtu psihisku saslimšanu, otrkārt, tiesu psiholoģiskajai ekspertīzei, kurā izpētītu psihisko procesu norises īpatnības, temperamentu, reaģēšanas tipu, rīcības motivāciju un personības vērtību sistēmu, emocionālās reakcijas un gribas īpašības. Iegūtā informācija var būtiski ietekmēt poligrāfa eksperta pirmspārbaudes iztaujas kvalitāti un jautājumu izvēli.

Poligrāfa ekspertīzes (pārbaudes) var būt lietotas gan noziegumu izmeklēšanā, gan pārbaudot kandidātus darbam policijā un citās tiesībsargājošās iestādēs, gan civilprocesā u.tml. praksē. To lietojumam ir lielas perspektīvas.»

Labklājības ministrijas Rīgas Psihoneiroloģiskās slimnīcas ārste, sociālās psihiatrijas kabineta vadītāja, docente, medicīnas zinātņu kandidāte Zinaīda Sočņeva savā atzinumā norādīja:

«Ar poligrāfa sensoriem tiek adekvāti reģistrēts cilvēka psihofizioloģiskais stāvoklis – gan normāls, gan arī tā izmaiņas saistībā ar ārējiem stresoriem. Poligrāfa pārbaudes metodika ļauj adekvāti fiksēt pārbaudāmās personas psihofizioloģisko stāvokli un tā dinamiskās izmaiņas pārbaudes laikā. Poligrāfa fiksēto specifisko reakciju izpētes metodika zinātniski pamatoti dod iespēju reģistrēt ekspertējamā atbildes atbilstību (neatbilstību) patiesībai. Taču iegūtos rezultātus var lietot tikai saistībā ar citu informāciju, jo zināms, ka ar mērķtiecīgiem treniņiem iespējams izmainīt normālas organisma psihiskās un fizioloģiskās reakcijas, līdz ar to ietekmējot poligrāfa pārbaudes rezultātu precizitāti.

Poligrāfa pārbaudes varētu lietot arī tiesu psihiatriskajā ekspertīzē, pārbaudot simulatīvu uzvedību, kaut arī galvenais patiesības kritērijs vienmēr būs klīniska pārbaude. Cik zināms, zinātniski pamatotu iemeslu, lai poligrāfa ekspertīzes nevarētu lietot izmeklēšanas darbā, nepastāv. Būtu vēlams pirms poligrāfa ekspertīzes noteikt ekspertējamā personības īpašības ar psiholoģiskiem testiem, kā arī poligrāfu lietot saistīti ar elektroencefalogrāfu. Tomēr, galvenais šai ekspertīzei ir eksperta kvalifikācija, kas nosaka mākslu uzdot pareizus jautājumus.»

Iekšlietu ministrijas Valsts policijas Psiholoģijas dienesta vadītājs, Dr.psychol. Pāvels Tjurins savā atzinumā norādīja:

«Kaut arī poligrāfa pārbaūžu precizitāte, saskaņā ar speciālo literatūru, ir apt. 85% – 90%, konkrētā poligrāfa pārbaudē tā var būt daudz zemāka, jo cilvēka reakcijas ir atkarīgas no ļoti daudziem faktoriem, kurus nekvalificēts eksperts var neapzināties. Tāpēc būtu bīstami «fetišizēt» instrumentu. Sadzīviski poligrāfu pareizāk būtu saukt nevis par «melu detektoru», bet gan par «emociju detektoru» vai «aktivācijas detektoru». Tas arī pamato eksperta kvalifikācijas, pieredzes, psiholoģiskās sagatavotības svarīgumu. Sevišķa uzmanība jāpievērš jautājuma formulējumam. Ievērojot nepieciešamos nosacījumus, poligrāfa ekspertīzes var dot nozīmīgu palīdzību izmeklēšanā.

Ar lietotajiem poligrāfa sensoriem tiek adekvāti reģistrētas objektīvas cilvēka fizioloģisko procesu izmaiņas. Poligrāfa pārbaudē fiksējamās fizioloģisko procesu izmaiņas ir viennozīmīgi likumsakarīgi saistītas ar cilvēka psihofizioloģiskā stāvokļa izmaiņām, proti, psihofizioloģiskā stāvokļa rašanos, ar nosacījumu, ka ir izslēgti traucēkļi pārbaudes laikā. Poligrāfa fiksēto specifisko reakciju izvērtējums par saistību ar ekspertējamā atbildes atbilstību patiesībai – teorētiski – ir zinātniski pamatots, taču katrā konkrētā gadījumā tas ir tieši atkarīgs no eksperta kvalifikācijas. Zinātniski pamatotu iemeslu, lai poligrāfa

ekspertīzes nevarētu lietot izmeklēšanas darbā, civilprocesā vai pārbaudot kandidātus darbam tiesībsargājošās iestādēs, un citās jomās, nepastāv.

Iespējams diskutēt arī par jautājumu, cik obligāta ir cilvēka piekrišana poligrāfa pārbaudei. Poligrāfa pilnvērtīgai lietošanai noziegumu izmeklēšanā nav perspektīvas, ja tiek saglabātas personas tiesības atteikties no pārbaudes. Analogiski var būt pieņemtas tiesības personai atteikties no tiesu psihiatriskās ekspertīzes, pārbaudes alkohola satura noteikšanai organismā utt.»

Labklājības ministrijas Medicīniski bioloģisko un ekoloģisko pētījumu centra direktors, Dr.med. Jānis Vandans un šī paša centra Lietišķās neurofizioloģijas laboratorijas vadītāja, Dr.med. Nelli Gromiko savā kopīgi parakstītajā atzinumā norādīja:

«Poligrāfa pārbaudes metodika, ja tā tiek pareizi pielietota, ir zinātniski pamatota un ar augstu precizitāti dod iespēju meklēt atbildes uz šīs metodikas paredzētajiem uzdevumiem – noteikt, vai apstākļi, kas iekļauti jautājumos, konkrētam cilvēkam izsauc psihofizioloģisku sasprindzinājumu.

Poligrāfa reģistrētās fizioloģiskās reakcijas var papildināt ar citām objektīvām izmeklēšanas metodēm – elektroencefalogrāfiju, cilvēka uzvedības reakciju un neverbālās komunikācijas signālu izvērtēšanu. Krievijā tiek lietota cilvēka reakcijas ātruma izpēte uz verbālu kairinātāju. Ekspertiem nākotnē būtu vēlams apgūt arī cilvēka augstākās nervu sistēmas darbības pamatus un elektrofizioloģisko reakciju likumsakarības.»

Iekšlietu ministrijas poliklīnikas Psihofizioloģisko ekspertīžu laboratorijas vadītāja, psiholoģijas eksperte, M.psychol. Irina Samoilova savā atzinumā norādīja:

«Pašlaik tiek lietoti liels daudzums gan zinātniski pētnieciska, gan medicīniska aparātūra objektīvai cilvēka fizioloģisko procesu norises un izmaiņu reģistrēšanai un izpētei. Poligrāfs ir viens no tādiem. Poligrāfs nodrošina sākotnējo fizioloģisko izpausmju reģistrēšanu. Šādas izpausmes un to izmaiņas ir objektīvs cilvēka funkcionālā stāvokļa atainojums, un tā traktēšana ir viennozīmīga gan medicīnā, gan psiholoģijā, kur jau sen ir pierādīts jautājums par specifisko cilvēka fizioloģisko procesu izmaiņām sevišķos stāvokļos – stress, sasprindzinājums – un tas pieņemts bez iebildumiem kā neatņemams dabiskās cilvēka būtības fakts. Tas nozīmē, ka ar poligrāfu fiksētās fizioloģiskās reakcijas ir objektīvas, to reģistrācija un grafiskais attēlojums ir standartizēti saskaņā ar aparātūras tehniskajiem raksturlielumiem un pārbaudes nolūku. Līdz ar to poligrāfa fiksēto reakciju novērtējums ir zinātniski pamatots.

Kā jebkurai medicīniskai aparātūrai, poligrāfa lietošanai nav zinātniski pamatotu kontraindikāciju. Fizioloģisko reakciju reģistrēšana ar poligrāfu nekaitē un nevar kaitēt cilvēka psihiskajai un fizioloģiskajai veselībai. Pārbaudes ar poligrāfu var tikt lietotas

jebkurā jomā, kur nepieciešama cilvēka fizioloģisko reakciju izpēte. Poligrāfu var lietot tikai stingri ievērojot metodiskās instrukcijas un nepārkāpjot šīs aparatūras funkcionālo iespēju robežas.»